

ВІДГУК
офіційного опонента
кандидата філологічних наук
Марії Михайлівни Лапій
на дисертацію **Юлії Олександрівні Куманської**
«Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей
(на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченко, І. Андрусяка)»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Еокритика, «зелені студії», геокритика – новітні інтердисциплінарні напрями, що активно і продуктивно впроваджуються в українське літературознавство, засвідчуючи пожвавлення загальнонаукового інтересу до екологічних і просторових проблем. Сучасні дослідники (Л. Горболіс, С. Маценка, А. Олешко, Л. Статкевич, І. Сухенко, М. Ткачук), обґрутувуючи методологію еокритичного підходу, акцентують на перспективності «природоцентричних» студій в осягненні семантичних, поетикальних глибин художнього тексту.

Подана до захисту дисертація Ю. О. Куманської – це перше в українському літературознавстві комплексне міждисциплінарне дослідження прози для дітей ХХ (О. Пчілка, О. Іваненко, В. Нестайко, В. Близнець), поч. ХХІ ст. (З. Мензатюк, О. Ільченко, І. Андрусяк) із використанням методології еокритики. Наукове значення цієї роботи полягає ще й у тому, що в ній уперше «вписано» еокритичні студії у контекст інтердисциплінарних, інтермедіальних досліджень, які формують потужну теоретико-методологічну базу новітнього літературознавства.

Своїм об'єктом (а це різноманітні твори сучасної прози для дітей) і предметом (екологічні аспекти дискурсу природи) рецензована дисертація є цілковито новаторською працею в системі сучасної науки про літературу. До того ж дослідження Юлії Куманської не лише новаторське, а й, безумовно, актуальне. Його поява мотивована насамперед назрілим запитом на комплексне наукове осмислення сучасної прози для дітей у річищі тривко актуальної, але зчаста ігнорованої, екологічної проблематики, яка цілком суголосна викликам ХХ ст., надто ж нинішньої доби.

Актуальність поданої до захисту праці підкріплена ще й тим, що в ній розглянуті важливі аспекти, які стосуються жанрової ідентифікації, проблемно-тематичної диференціації підлітково-дитячої літератури, що динамічно формується і розвивається, «наповнюючи всі сегменти, від казок до творів науково-популярного спрямування» (с. 122). Нові взірці прози для дітей відображають новочасні культурно-цивілізаційні явища і процеси, а, отже, потребують відповідної наукової рефлексії із залученням як традиційних, так і нових підходів, методик їх інтерпретації. Наукова студія, виконана на кафедрі української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки в межах наукової теми «Українська література: традиції і сучасність»,

підтверджує науковий потенціал еокритичних досліджень. У дисертації вправно синтезовано концептуальні положення праць українських істориків та теоретиків літератури з новітньою методологією літературознавства, що надало науковій розвідці рис панорамного історико-літературного дослідження.

Структура запропонованої роботи чітка, послідовна. Відповідно до об'єкта, предмета, визначених завдань науковий матеріал згруповано у чотирьох розділах, що формують теоретичне підґрунтя роботи та її інтерпретаційну частину, виконану, треба сказати, на належному науковому рівні.

У вступі засвідчено пріоритетність сâme мультидисциплінарних студій в осягненні розмаїтої проблемами, ідеями, темами, жанрами прози для дітей; підтверджено доцільність застосування інструментарію еокритики для з'ясування особливостей реалізації екологічних взаємовпливів та взаємозв'язків у текстах З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка, чия творчість, хоч і постійно перебуває у фокусі сучасної наукової думки, однак саме у цьому аспекті досі досліджена неповно й вибірково.

У першому розділі обґрунтовано теоретико-методологічні засади дисертації. Визначено загальну динаміку і специфіку розвитку еокритики як культурно-наукової галузі. Розглянуто поширені ще з кін. XIX ст. практики інтердисциплінарних взаємодій між літературознавством і суміжними гуманітарними науками – психологією, філософією, педагогікою, історією, а віднедавна – ще й природничими галузями наукового знання, між ними – з екологією. Аргументуючи свою дослідницьку позицію, зорієнтовану на комплексне бачення наукової проблеми, Юлія Куманська слушно наголошує на дієвості нових науково-методологічних підходів до вивчення мистецького тексту, що, властиво, засвідчено розвідками інтердисциплінарного характеру Л. Генералюк, Н. Мочернюк та багатьох ін. З опертям на концептуальні напрацювання зарубіжних авторів – американських, британських, східноазійських – дослідниця розглядає основні тенденції й етапи становлення еокритики як глобальної науки; також зосереджується на питанні представлення еокритичної методології в українському літературознавстві. Важливо, що в теоретичній площині Юлія Куманська прицільно рухається до поетапного вивчення свого питання.

Примітно, що назва першого розділу не вичерпує його проблематики, адже у підрозділі 1.2. «Література для дітей: від теми природи до екологічних аспектів» на значному за обсягом текстовому матеріалі (а це авторські казки, сюжетна поезія, п'еси Олени Пчілки, природознавчі, анімалістичні казки Оксани Іваненко, проза Всеволода Нестайка, Віктора Близнеця) здійснено успішну апробацію нової методологічної практики, завдяки чому виявлено закономірності розвитку теми природи і втілення її проблемно-тематичних (екологічних) аспектів у літературі для дітей ХХ ст. Результати наукової праці Ю. Куманської переконливо засвідчили, що мала проза для дітей минулого століття розмаїта самобутніми авторськими стратегіями словесно-образного відображення природо-людського спільносвіту. Екопоетикальний потенціал зорієнтованих на дитячо-юнацьку авдиторію творів напрочуд багатий.

Письменники, до текстів яких апелює дисертантка, наснажують дескрипції природи екологічно-пізнавальними сенсами та наділяють своїх персонажів екологічною свідомістю. Вони маніфестують ідею гармонійного співіснування людини та середовища; привертають увагу до хижачького природокористування, порушення екобалансу; розвивають емпатію до всіх, животворів, увиразнюють самоцінність, унікальність біовидів, вказують на важливість збереження екоресурсів для нашадків. У своїй праці дисертантка зуміла ґрунтовно й дохідливо показати, як широка своїми засягами тема природи, що здавна тривко увійшла і в фольклор, і в літературно-художній простір, проблематизується у літературі для дітей ХХ ст. через привернення уваги до екологічних питань та посилення інформативно-пізнавальних акцентів природоописів.

Імпонує, що діапазон наукових пошуків дослідниці принагідно охоплює і уснословесний, міфологічний контекст, а також казкотвірний досвід українських (Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська) та зарубіжних авторів (напр., Г. Х. Андерсен). Багатство літературних джерел, залучених до аналізу й порівняльно-типологічного зіставлення, значно розширює об'єкт наукової праці. Загалом цей підрозділ наукового дослідження Юлії Куманської видається нам доволі перспективним для майбутнього вивчення з еокритичних позицій усього українського письменства кін. XIX – XX століть. Цілковито слушним вважаємо висвітлення екологічних аспектів літератури для дітей не лише заявлених у назві авторів, а й їх попередників.

Юлія Куманська запропонувала новаторську, треба сказати, доволі цікаву і самостійну інтерпретацію малої прози для дітей ХХ ст. крізь призму порушених у ній екологічних питань. Її міркування назагал переконливі, підкріплені покликами на художні й наукові джерела (відображені у 282 найменуваннях джерельної бази, зосібна й іноземними мовами). До заслуг авторки треба віднести й дохідливість манери наукового викладу.

У другому розділі роботи («Проза Зірки Мензатюк: екологічний вимір жанру та стилю») зглиблено жанрову типологію художніх текстів, з увагою і особливим тактом здійснено огляд літературно-критичних відгуків про творчість Зірки Мензатюк, відтак скрупульозно досліджено екодискурс «казки-легенди» «Арніка» (2.1), літературних казок, есеїв зі збірок «Тисяча парасольок» (2.2), «Український квітник» (2.3), «Зелені чари» (2.4). Імпонує, що результати наукової праці ґрунтуються на системному, зусебічному, вправному аналізі текстів із виразним науково-популярним, екологічно-пізнавальним потенціалом (зб. «Український квітник», «Зелені чари»), а також тих, що лише пунктирно маркують екопроблематику (кн. «Тисяча парасольок»). Дуже добре висвітлено специфіку втілення екологічних аспектів на різних рівнях окремого твору чи збірки – жанровому, наративному, проблемно-тематичному, ідейному, образно-персонажному, інтертекстуальному, мовному, наочно-ілюстративному. Запропонований аналіз жанроутворів малої прози дуже розгорнутий, докладний, скрупульозний. Таку інтерпретативну практику вважаємо сутнісною позитивною рисою цієї роботи. Дисертантка зуміла показати, як

літературний твір, синтезуючи природознавчі та інші відомості, розширює виражальний потенціал художньої образності.

Доречно і похвально, що аналіз збірки есеїв З. Мензатюк «Український квітник» (2010, 2018) дослідниця вибудовує з опертям на традицію рецепції образу-концепту квітів і квітника в українській літературі загалом та творчості Тараса Шевченка, Володимира Шашкевича, Оксани Лятуринської, Ігоря Калинця (с. 100) зокрема. Важливим є апелювання в ході дослідження до українського ігрового та світового фольклору, біблійно-апокрифічного контексту, хрестоматійної дитячої поезії, ба навіть мультиплікаційної історії, живопису (мистецькі полотна Катерини Білокур, с. 107). Авторка рецензованої праці побіжно застосовляється і на осмисленні міфopoетики, символіки художнього світу З. Мензатюк. Понад те, варто звернути увагу й на аргументованість, резонність жанрових дефініцій, якими послуговується Юлія Куманська, виважено покликаючись на численні енциклопедичні джерела та фахові студії, присвячені генологічному розрізенню літературної, фольклорної казки, легенди, есею.

Другий розділ дисертації формує цілісне уявлення про те, як втілена екологічна проблематика в індивідуально-авторській художній практиці Зірки Мензатюк.

У третьому розділі «Проза Олеся Ільченка в аспекті “зелених студій”» розглянуто екологічно-пізнавальні, дидактичні аспекти серії книг «Історії в малюнках для найменших». У фокусі уваги дослідниці казкові історії «де живуть тварини?» (3.1), «Мандрівка Дощинки» (3.2), «У кого ріжки кращі», «Як коник співати навчився» (3.3), в яких відтворено науково обґрунтовані, гармонійні моделі екологічних взаємодій (на рівні міста – села, дикої природи й окультуреної; локального – регіонального – глобального). Юлія Куманська висловила важливу і слушну думку про те, що мистецькі проби пера Олеся Ільченка суголосні новочасним тенденціям світової літератури, у якій «наративний акцент зміщений на пізнання, на нон-фікшн, науково-популярну літературу, на противагу фікшену – художній літературі» (с. 131). На прикладі окремих ілюстрованих видань, дослідниця виснувала, що казково-пригодницькі історії для дітей Олеся Ільченка сприяють популяризації екологічного, наукового знання, досвіду, формуванню екологічної свідомості, гуманно-екологічної, природоорієнтованої поведінки та компетентності, екобезпеки дітей, юні.

Виграшним акцентом цього розділу є наявність вступної частини, в якій здійснено вичерпний огляд літературно-критичної рецепції творчих напрацювань письменника, наскітлено його здобутки у різних напрямах літературної діяльності; цілком доречно наведено свідчення самого автора щодо планів, досвідів написання текстів для дітей. Звернено увагу й на приватні уподобання, освіту, середовище та інші психобіографічні чинники, що формували екологічну компетентність літератора та спрямовували його художньо-естетичні пошуки у відповідне русло. Акцент на інтелектуальній поставі письменника, домінантах його стилю, образності вважаємо напрочуд

важливим для зображення ролі й місця екологічної теми у спектрі всієї життєтворчості літератора.

Четвертий розділ дисертації – «Екокритика прози Івана Андрусяка» – продовжує дослідження екологічних проекцій творів для дітей сучасних авторів. Переконливо доведено, що екологічний дискурс прози Івана Андрусяка наснажений потужним психосугестивним, інтелектуально-пізнавальним, естетичним, ігровим, морально-етичним, патріотичним та ін. потенціалами, що реалізуються у формі паритетної співдії автора з потенційним читачем – дитиною, її уявою, пам'яттю, інтуїцією, енергією і творчим неспокоєм. Персонажі історій Івана Андрусяка («Зайчикова книжечка», повість-казка «Третій сніг», «Морсько-винський детектив») генерують відомості про харчові звички, поведінку, зовнішній вигляд, способи виживання й акомодації біологічних видів, описують явища природи, погодні особливості, відтворюють кліматичні умови, показують багатий світ флори та фауни різних місцевостей, а також висвітлюють антропогенний фактор впливу на природу.

Вельми важливо, що свої інтерпретації Юлія Куманська розбудовує з увагою до особи як самого автора, так і потенційного читача – дитини. Вона прогнозує реакцію на той чи той епізод історії, надає власну оцінку продуктивності сприйняття певної інформації, зокрема, екологічного змісту. Авторка не обмежується екологічною проблематикою, а крізь оптику цієї теми розглядає напрочуд широке коло актуальних дотичних питань (напр., щодо формування мовно-національної ідентичності дитини).

Кожен розділ дисертації містить висновкові положення, які докладно відображають зміст, обсяг розглянутої в них проблеми.

Висновки обґрунтовані, вичерпні, повні; відбивають зasadничі ідеї і результати роботи. Вдало обрана дослідницька позиція забезпечила дисертанці можливість розбудувати цікавий науковий текст, рухаючись передусім од тексту художнього.

Поза сумнівом, робота Юлії Куманської важлива, своєчасна. І як у будь-якій новаторській праці, в ній намічено ряд питань, що спонукають до дальших наукових пошуків і ґрунтовнішого осмислення у майбутньому, як-от: витоки, джерела, еволюція екопроблематики української дитячої літератури (діахронний звіз); екологічні акценти в регіональних студіях (скажімо, в «гутульському тексті» за дефініцією О. Салій). Перспективним також відається осмислення екоцентризму художнього мислення дитячих авторів, вивчення екологічної теми у ширшому контексті літератури для дітей сучасної генерації письменників.

Те, що пропонована дисертація є новим, актуальним, методологічно обґрунтованим, вивершеним дослідженням, що оприявнює результати багатолітніх творчо-наукових пошуків авторки, не викликає сумнівів. Водночас у рецензований праці певні аспекти потребують додаткового уточнення чи коментарів.

1. Дисерантка постулює думку про те, що «Творча лабораторія З. Мензатюк, О. Ільченка та І. Андрусяка як вихідців із різних регіонів України засвідчує різний геосоціальний досвід і художню реалізацію» (с. 3, 23).

Вважаємо, що не зайве одразу докладно обумовити, чому взято до уваги прозу названих, а не інших художників слова означеного періоду. Що споріднює, а що навпаки – дистанціює цих письменників у способах художньої реалізації екологічних мотивів літератури для дітей?

2. У дисертації, гадаємо, вартувало б обґрунтувати винесене у назву поняття «екологічних аспектів» через перелік мотивів, образів, авторських інтенцій які вони об'єднують та актуалізують.

3. Увиразнило б наукові пошуки дисертантки і послідовне датування творів та збірок, що становлять об'єкт аналізу, а також чітке аргументування критеріїв структурування дослідного матеріалу. Хоча й так очевидно, що заявлений дослідницький аспект зумовив відповідний вибір прозових текстів для розгляду.

4. Стиль викладу логічний, прозорий, не переобтяжений науковою термінологією, але й не позбавлений певних мовно-стилістичних недоліків, як-от незумисної, механічної тавтології (скажімо, в автoreфераті на с. 10 читаємо: «обґрунтована необхідність обґрунтованості експериментів»; у дисертації: «любов до природи взагалі, в цілому» с. 104 та ін.); некоректного слововживку («святкування еокритики», с. 37); технічних недоглядів (фіксуємо пропуск однієї пари лапок у цитатах – с. 61, 63, 101). Потребує пояснення написання назви збірки З. Мензатюк «Зелені чарі» то з великої (як у назві підрозділу 2.4), то з малої літери. Натрапляємо на поодинокі неясні формулювання думки (в автoreфераті на с. 7: «Авторка демонструє, що суголосність взаємин у світі тварин і в людському»).

Висловлені міркування й зауваги мають дорадчий характер, не применшують наукових здобутків й історико-літературного потенціалу цієї праці, в якій комплексно, на належному науковому рівні висвітлено важливу грань сучасної літератури для дітей – тему природи, проблематизовану в екологічній призмі.

Автoreферат докладно відображає структуру, основні положення і наукові здобутки дисертації.

Праця Юлії Куманської апробована на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях; матеріали й основні тези відображені в низці публікацій у продовжуваних фахових наукових виданнях (у т. ч. міжнародних).

Вважаємо, що дисертаційні напрацювання Ю. Куманської мають теоретичну, історико-літературну та науково-практичну цінність: будуть використані у науково-педагогічній діяльності, при викладанні університетських курсів, присвячених інтердисциплінарним дослідженням, еокритиці, літературі для дітей; при дослідженні історії української літератури ХХ – початку ХХІ ст., а також при вивченні й упорядкуванні писемного спадку Зірки Мензатюк, Олеся Ільченка, Івана Андрусяка. Матеріали дисертації можуть бути активно впроваджені в освітні шкільні програми, присвячені проблемам екології та екологічним викликам і кризам нинішньої доби.

Таким чином, наукова праця відповідає вимогам п. п. 11, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету

Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка Юлія Олександровна Куманська заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Марія Михайлівна Лапій,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу літературного процесу та компаративістики
ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

26 квітня 2021 р.

